

ACHILLES – SÓKRATOV VZOR? (*Apol.* 28b3-d6)¹

ULRICH WOLLNER, Katedra filozofie FF UMB, Banská Bystrica, SR

WOLLNER, U.: Achilles: Socrates' Role Model? (*Apol.* 28b3-d6)
FILOZOFIA, 72, 2017, No. 2, pp. 103-113

After disproving Meletus, Socrates begins the next part of his defense in the court by explaining his activities. He explains to a hypothetical opponent what he considers to be really shameful (*αἰσχρόν*). To illustrate his speech, he uses the analogy of demigods who fell in the Trojan war. He focuses on the son of the goddess Thetis, i.e. Achilles, the most famous fighter in Homer's *Iliad*. According to Socrates' interpretation Achilles preferred to avenge the death of his friend Patroclus rather than undergo something shameful (*αἰσχρόν*) although he knew that he would die. Did Plato's Socrates aim to arouse anger or outrage of his judges by being like Thetis' son willing to die for a rightful cause? What was the real purpose of his comparison with Achilles? The aim of this paper is to examine the reason why Socrates drew a parallel between his own and Achilles' pursuance.

Keywords: Achilles – Socrates – Role model – *Apology*

Po vyvrátení žalobcu Meléta Sókratés začína ďalšiu časť obhajoby pred súdom vysvetľovaním svojej činnosti.² Hypotetickému oponentovi objasňuje, čo považuje za skutočne hanebné (*αἰσχρόν*). Na ilustráciu toho, čo práve vyslovil, používa analógiu s polobohmi, ktorí padli pod hradbami Tróje. Sústreďuje sa pri tom na syna bohyně Thetis Achilla, najslávnejšieho bojovníka Homérovej *Iliady*. Ten sa podľa Sókratovej interpretácie rozhodol radšej pomstiť smrť svojho priateľa Patrokla s plným vedomím toho, že následne zomrie, ako by podstúpil niečo hanebné.³ Snažil sa teda Platónov Sókratés vzbudiť hnev či pohoršenie svojich sudcov tým, že je podobne ako Thetidín syn ochotný

¹ Štúdiá vychádza z príspevku prednesenom na IX. platónskom sympóziu „Platónova *Obrana Sókrata*“, ktoré sa konalo v novembri 2014 v Prahe.

² Podľa Davida Leibowitza sú hlavnými témami v tomto objasňovaní šľachetnosť a smrť, ktoré tvoria prirodzený pár (Leibowitz 2010, 137).

³ Achilles od svojej matky vedel, že ak pôjde bojovať do Trójskej vojny, tak dosiahne večnú slávu, ale vo vojne zomrie:

„Bohyňa strieborných nôh, mať moja Thetis mi totiž
vravela často, že dvojaká cesta ma privedie k smrti:
lebo ak zostanem tuná a pri Tróji bojovať budem,
nieto viac návratu pre mňa, no získam si večitú slávu;
ale ak vrátim sa domov a do milej otcovskej zeme,
koniec je vznešej sláve, no zato budem mať dlhý
život, a smrť, čo ukončí všetko, ma nestihne rýchle“ (*Il.* 9.410-416).

zomrieť za spravodlivú vec? Aký bol skutočný cieľ prirovnania seba samého k Achillovi? Cieľom článku bude preskúmať, z akého dôvodu Sókratés svoje konanie prirovnal k Achillovmu konaniu a do akej miery sa s ním stotožnil.

1. Spravodlivá reč. Skôr, ako prejdem k analýze a interpretácii analógie medzi Sókratom a Achillom, považujem za potrebné venovať priestor skúmaniu Sókratovej odpovede na otázku v riadkoch 28b3-5, ktoré bezprostredne predchádzali jeho prirovnanie sa k najslávnejšiemu bojovníkovi Achájcov. Platón na tomto mieste zavádza imaginárneho dialogického partnera – niekoho (τις), kto sa pýta: „A tu se nestydíš (αἰσχύνῃ), Sókrate, že ses oddal takovému zaměstnání, pro které ti nyní hrozí nebezpečnosti smrti (ἐξ οὗ κινδυνεύεις νυνὶ ἀποθανεῖν)?“ V tejto súvislosti je dôležité upozorniť na dve veľmi podobné výčitky. Jednu sformuloval Kalliklés, Sókratov oponent z dialógu *Gorgias*. Tento mladý aténsky politik sa spoludiskutujúceho pýta, či sa mu nezdá hanebné (οὐκ αἰσχρὸν) byť v takom stave, že by ho niekto (τις) odviezol do väzenia a tvrdil by o ňom, že sa previnil, napriek tomu, že je nevinný (*Gorg.* 486a-b). Pokračuje priamym apelom na Sókrata: „... víš sám, že by sis neveděl rady, nýbrž točila by se ti hlava a otvíral bys ústa nevěda, co říci, a kdybys předstoupil před soud a náhodou měl žalobce sebe slabšího a horšího, přece bys byl odsouzen k smrti (ἀποθάνοις ἄν)...“ (*Gorg.* 486b).⁴ Brániť by sa podľa Kallikla nevedel preto, lebo sa ešte v dospelosti venoval svojej činnosti – filozofii. Zdôrazňoval, že ak dospelý muž džavotá a hrá sa ako dieťa, teda filozofuje, tak je to smiešne (καταγέλαστον),⁵ nemužné/zženštilé (ἄνανδρον) a taký človek si zaslúži bitku (πληγῶν) (*Gorg.* 485a-e).⁶ Kalliklova kritika zdôrazňuje, že skutoční muži, teda tí, čo sú politicky aktívni, by sa hanbili, ak by sa ukázalo, že nie sú schopní brániť sa proti svojim nepriateľom. Sókratés podľa Jacoba Howlanda však trvá na tom, že človek by nemal mať strach z verejného odsúdenia alebo trestu, pretože to samo osebe nie je hanebné. Nepreskúmaný konvenčný názor nie je meradlom pravdy a spravodlivosti. Sókratés skúmaním zistil, že tí, ktorí sú považovaní za najmúdrejších, majú spravidla najväčší deficit múdrosti (22a) (Howland 2008, 531). Aký bol vzťah medzi konvenčným názorom, hanbou a trestom? Podľa konvencie sa ten, kto bol pred súdom uznaný za vinného, mal hanbiť, pretože jeho konanie bolo väčšinou sudcov uznané za nezákonné. Poukázaním na to, že konanie človeka je hanebné, má byť dosiahnutá zmena jeho správania tak, aby bolo v súlade s konvenčným názorom spoluobčanov. Tento nástroj nápravy má korigovať správanie občana, a to pomocou hanby, a dokonca prostredníctvom hrozby trestu smrti.⁷ Sókratés je

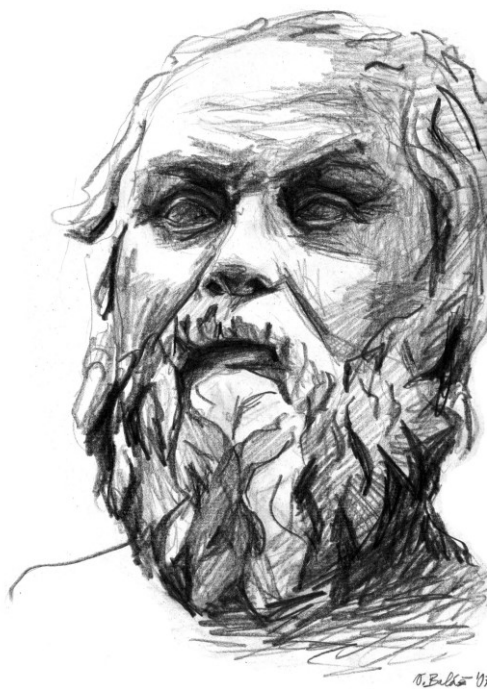
⁴ Podobne sa vyjadruje na miestach *Gorg.* 511a-c; 521b-522c. Hrozbu stíhania Sókrata vyslovili aj postavy Menóna (80b) a Anyta (94e) v dialógu *Menón*.

⁵ K analýze funkcie slovesa *katagelán* v *Gorgi* a v ďalších Platónových „sofistických“ dialógoch pozri (Petrželka 2001).

⁶ V tejto súvislosti je zaujímavá ešte jedna paralela medzi týmito dvoma kritikami. Kalliklés sa odvoláva na Homérov verš: „... nepoznal úvahy v rade, kde chlapi sa presláviť môžu“ (*Il.* 9.441).

⁷ Ako zdôrazňuje Jacob Howland, Sókratés, samozrejme, netvrdí, že pocity hanby sú vždy nevhodné. Naopak, hanbu často používa – nie však ako nástroj na vštepenie konvenčných názorov, ale ako výchovný nástroj určený na pobádanie a karhanie svojich spoluobčanov (29d-e) (Howland 2008, 531).

však presvedčený, že odpoveď na otázku: „Čo je hanebné?“ nemožno odvodzovať z konvenčného názoru občanov. Aj táto otázka musí byť podrobená kritickému skúmaniu a argumentácii.

Socrates

Druhú výčitku vyslovil Platónov Sókratés v *Apológii* na mieste 20c4-d1: „Ale, Sókrate, čo tedy vlastne děláš? Odkud vznikly tyto pomlavy proti tobě? Vždyť přece ne proto, že ses nezabýval ničím zvláštním proti ostatním lidem, proto nevznikly o tobě takové pověsti a řeči, jestliže jsi nedělal něco jiného než obyčejní lidé. Pověz nám tedy, co to je, abychom my o tobě nesoudili jen tak.“ Napriek tomu, že niektorí interpretátori⁸ vidia analógiu medzi touto otázkou a otázkou v riadkoch 28b3-5, je potrebné poukázať aj na rozdiely medzi nimi. Prvá diferenciacia spočíva v tom, kto sa pýta. Otázku z miesta 20c4-d1 by mohol sformulovať „niekto z vás“ (τις ὑμῶν). V riadkoch 28b3-5 sa však obracia na hypotetického oponenta a v nasledujúcej vete ho oslovuje „človeče“ (ὦ ἄνθρωπε, 28b6).⁹ Týmto oslovením Platónov Sókratés diferenciuje medzi hypotetickým oponentom a svojimi sudcami, ktorých oslovuje slovným spojením „muži aténski“ (ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι) alebo jednoducho „muži“. Druhý rozdiel vyplýva z to-

ho, ako tieto otázky Sókratés hodnotí. Kým o skôr položenej otázke konštatuje, že je oprávnená/spravodlivá (δίκαια λέγειν), otázku vyslovenú v riadkoch 28b3-5 implicitne charakterizuje ako nespravodlivú.¹⁰ Túto skutočnosť potvrdzuje to, že v opozícii proti nej začína rozvíjať spravodlivú reč (δίκαιον λόγον). V nej hypotetickému oponentovi objasňuje, čo považuje za hanebné (αἰσχρόν). Postupuje tak, že (i) jednak upozorňuje na to, čo nemá robiť: zvažovať (ὑπολογίζεσθαι) nebezpečenstvo (κίνδυνον) života a smrti, a (ii) jednak apeluje na to, čo by robiť mal: vo svojom konaní hľadiť iba na to, či koná

⁸ Podľa Lea Straussa táto otázka pripomína otázku vznesenú na mieste 20c4-d1, ktorou začal vysvetľovanie svojej činnosti. Tento autor podotýka, že druhé objasnenie pokračuje, prehľbuje a upravuje to prvé (Strauss, 1983, 44). Analogicky sa vyjadril David Leibowitz (Leibowitz 2010, 137).

⁹ To podľa Leibowitza naznačuje, že pýtajúci sa je hoden úcty (Leibowitz 2010, 138). S touto interpretáciou nesúhlasím, pretože človek hodný úcty by nemohol položiť nespravodlivú otázku.

¹⁰ Podľa Leibowitza ju charakterizuje ako hanebnú (Leibowitz 2010, 137), čo považujem za nepresné.

(πράττη) spravodlivo (δίκαια), či nespravodlivo (ἀδίκαια), teda či koná ako muž dobrý (ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ἔργα), či ako muž zlý (28b7-9).¹¹ Z uvedeného vyplýva, že človek by nemal riadiť svoje morálne rozhodovanie podľa kritéria vyhýbania sa nebezpečenstvu, ale konať by mal podľa kritéria spravodlivosti. Inými slovami, každý by sa mal zaoberať výlučne otázkou, či to, čo robí, je spravodlivé, alebo nespravodlivé.¹²

2. Aspekty Achillovej paradigmy. Prejdime ku skúmaniu zmyslu Sókratovho porovnania sa k Achillovi. Toto skúmanie rozdelím na tri aspekty: (1) jazykový, (2) hérojský a (3) etický.

2. 1. Jazykový aspekt. Najskôr sa venujme komparácii jazykového vyjadrenia uvedených myšlienok. Položme si teda otázku: Je Platónova citácia Homérových veršov presná, alebo došlo k nejakému významovému posunu? Sókratés prezentoval verše z *Iliady* v dvoch častiach, ktoré oddelil vysvetľujúcou vetou. V prvej časti odkazu na verše uviedol, že k Achillovi prehovorila jeho matka asi takto:

ὦ παῖ, εἰ τιμωρήσεις Πατρόκλω τῷ ἑταίρῳ τὸν φόνον καὶ Ἴκτορα ἀποκτενεῖς, αὐτὸς ἀποθανῆ αὐτίκα γάρ τοι, ⁹ φησί, ‘μεθ’ Ἴκτορα πότμος ἑτοῖμος’	„Synu, pomstíš-li usmrčení svého druha Patrokla a zabiješ Hektora, zemřeš sám, hned totiž po Hektorovi jest určen ti života konec“ (28c6-8).

Zodpovedajúce Homérove verše znejú takto:

ὠκύμορος δὴ μοι τέκος ἔσσειαι, οἷ’ ἀγορεύεις: αὐτίκα γάρ τοι ἔπειτα μεθ’ Ἴκτορα πότμος ἑτοῖμος.	„Nebudeš nažive dlho, môj syn, ak splníš, čo vravíš, pretože po Hektorovej smrti ťa záhuba stihne“ (<i>Il.</i> 18.95-96).

Je zrejmé, že Sókratés slovným spojením „tuším asi takto“ (ὡς ἐγὼ οἶμαι) deklaruje, že citácia nebude presná, ale voľná. V tejto voľnej citácii síce používa aj iné, nepôvodné termíny, ale ich použitie nemení zmysel Homérových veršov, dokonca posledná časť 96. verša – μεθ’ Ἴκτορα πότμος ἑτοῖμος – je citovaná doslovne.

V druhej časti odkazu na verše z *Iliady* Sókratés uviedol:

‘αὐτίκα,’ φησί, ‘τεθναίνην, δίκην ἐπιθεις τῷ ἀδικοῦντι,	„Na mieste at’ jsem mrtev vykonaje pomstu na škúdcu, abych tu neseseděl na posměch u lidí

¹¹ Porovnaj *Crito*, 49a-b.

¹² Tomuto závažnému stanovisku budem venovať pozornosť v časti 2.3.

ἵνα μὴ ἐνθάδε μένω καταγέλαστος παρὰ νηυσὶ κορωνίσιν ἄχθος ἀρούρης.¹³ zahnutých jsa břemenem země“ (28d3-5).¹⁴

Homérove verše mali nasledujúcu podobu:

‘αὐτίκα τεθναίην, ἐπεὶ οὐκ ἄρ’ ἔμελλον ἑταίρω κτεινομένῳ ἐπαμῦναι: ὁ μὲν μάλα τηλόθι πάτρης ἔφθιτ’, ἐμεῖο δὲ δῆσεν ἀρῆς ἀλκτῆρα γενέσθαι. νῦν δ’ ἐπεὶ οὐ νέομαι γε φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν, οὐδέ τι Πατρόκλω γενόμην φάος οὐδ’ ἑτάροισι τοῖς ἄλλοις, οἳ δὴ πολέες δάμεν Ἔκτορι δίῳ, ἀλλ’ ἦμαι παρὰ νηυσὶν ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης,	„Bárs by som umrel, keď druhovi svojmu som nemohol pomôcť od takej smrti! Ten veľmi ďaleko od svojej vlasti zhynul a ja som tam nebol ho chrániť od zhubnej smrti. Teraz však, keďže sa nevrátim viacej do milej rodnej zeme a nebol som záchrancom Patroklovi ni svojim ostatným druhom, čo toľkých ich zahubil hrdinský Hektór, zatiaľ čo sedím tu pri lodiach márne sťa bre- meno zeme“ (Il. 18.98-104).

Už na prvý pohľad je zrejmé, že Platón v tejto časti odkazu vynechal niekoľko riadkov – presne štyri a pol verša z *Iliady*. Významnejšie je však to, že použil termíny, ktoré sa v poéme nenachádzajú. Mení sa tým význam Homérových veršov? Ak áno, v čom potom spočívajú posuny vo význame? Rozdielna je interpretácia Achillovej motivácie konania. Achilles v Homérovom podaní si totiž sám sebe kladie za vinu, že nedokázal zabrániť Patroklovej smrti. Uznal, že je vinný zo smrti svojho najlepšieho priateľa, uvažuje teda

¹³ Podľa Seth Benardete Sókratés v skúmaných veršoch odkazuje na iné pasáže, ktoré sa týkajú Odysseovho charakteru. Argumentuje, že výraz ἄχθος ἀρούρης sa v Homérových textoch objavuje už len raz (*Od.* 20.379) a vyslovuje ich Odysseus. Navyše, Platón podľa nej nahrádza Homérov termín ἐτώσιον výrazom κορωνίσιν. Pritom táto zmena nie je nedôležitá, pretože toto slovo je použité Odysseom (*Il.* 2.296) vtedy, keď hrdina hovorí o pokračovaní v boji a pripomína proroctvo, podľa ktorého bude v desiatom roku Trója dobytá (*Il.* 2.299-332). To sa líši od hrdinu, ktorý je citovaný, t. j. od Achilla, a implicitne porovnáva polytropického muža, Odyssea, ktorý sa skrýva za Sókratovou výmenou (Benardete 1963, 173-174). K problematike kritického postoja Platónovho Sókrata k Odysseovi v *Obrane Sókratata* pozri (Wollner 2015, 22).

¹⁴ Na iný aspekt posunu významu veršov z *Iliady* upozornil J. Howland, ktorý zdôraznil, že Homérov Achilles musí zabiť Hektora, aby už nebol zbytočným bremenom zeme (ἄχθος ἀρούρης). Sókratov Achilles sa však obáva, že pokiaľ nezabije škodcu (τῷ ἀδικοῦντι), tak bude svojou pasivitou na posmech (καταγέλαστος) ako bremeno zeme (Howland 2008, 527). Aj Angela Hobbs upriamila pozornosť na skutočnosť, že Homérov originál neobsahuje termín καταγέλαστος, no jeho použitie Platón považuje za náležité (Hobbs 2000, 185). V tejto súvislosti možno dať do pozornosti paralelu medzi konštatovaním Sókratovho Achilla o hrozbe pasivity, pre ktorú bude na posmech, a Kalliklovou kritikou Sókratovej pasívnej činnosti – filozofovania, ktorej realizovaním je na posmech (*Gorg.* 485c-e).

v rovine osobného žiaľu a osobného previnenia. Elizabeth Belfiore vysvetľuje, že úzke spojenie medzi hanbou a hnevom naznačuje, že nielen smútok, ale aj hnev na seba samého, motivuje Achilla ku konaniu. Jeho slová vyjadrujú veľkú túžbu pomstiť svojho priateľa, ktorá je spôsobená hanbou a hnevom na seba samého (Belfiore 2009, 23-24).¹⁵ Možno konštatovať, že Achillov hnev je úzko prepojený s jeho pocitom sebaúcty, týkajúcim sa bojovníka božského pôvodu. Ako vyplýva z Homérových veršov, hnev Thetidinho syna smeruje predovšetkým k potrestaniu tých, ktorí siahajú na jeho česť, majetok a priateľov. Hnev, žiaľ a bolesť zo straty blízkeho priateľa sú katalyzátormi jeho morálneho rozhorčenia a následných, často krutých činov.

Achilles v interpretácii Platónovho Sókrata v Novotného preklade však hovorí o vykonaní pomsty (ἐπιθείς). Zdá sa, že túto tendenciu potvrdzuje Sókratova vysvetľujúca veta, ktorá prepája tieto dva odkazy s veršami z *Iliady*. Na konci tejto vety sa totiž tvrdí, že cieľom konania Thetidinho syna bolo pomstiť (τιμωρέω) svojich priateľov (28d2). Tomu by sa dalo rozumieť tak, že Sókratov Achilles je presvedčený o správnosti vykonania pomsty, teda pomstu chápe ako akt spravodlivosti.¹⁶ Ako upozorňuje Angela Hobbs, uvedená myšlienka je v kontexte iných Platónových diel neobvyklá. V *Kritónovi* predsa tvrdí, že sa nemá nikomu činiť zlo, a to ani vtedy, ak by človek čokoľvek trpel (*Crito*, 49c10-11). V *Ústave* (*Resp.* 335d11-12) zas odmieta myšlienku, že spravodlivý človek môže škodiť priateľovi alebo niekomu inému. Odsudzuje aj Achillovo vláčenie Héktorovej mŕtvolky za jeho vozom, čo považuje za protiklad správneho konania (*Resp.* 391b) (Hobbs 2000, 183-184). Sú uvedené pozície v rozpore? Aby bolo možné odpovedať, je podľa môjho názoru dôležité upozorniť na dve skutočnosti: (1) Novotného preklad slova ἐπιθείς ako „pomsta“ nie je najvhodnejší. Presnejšie by bolo prekladať tento pojem s ohľadom na jeho základ ἐπιτίθημι ako „vykonať trest“ (Liddell, Scott 1996, 666). Navyše, Novotný nepreložil celé slovné spojenie δίκην ἐπιθείς, čo znamená, že preklad by mohol znieť „spravodlivo vykonať trest“ alebo „vykonať spravodlivý trest“. Dôrazom na iný preklad sa teda snažím poukázať na skutočnosť, že je nutné rozlišovať medzi takým konaním, ktoré je chápané ako pomsta, a konaním, ktorého cieľom má byť „spravodlivo vykonaný trest“; (2) Sókratov Achilles upresňuje, že „spravodlivo vykonaný trest“ má byť vykonaný na „škodcovi“ (τῷ ἀδικούντι). V Homérových veršoch však Achilles Hektora za škodcu neoznačil. Ani v bezprostredne nasledujúcich veršoch sa v súvislosti s Hektorom nestretáme s jeho označením za škodcu. Homérov Achilles vyhlasuje len to, že sa vracia do boja: „... bo s tým sa chcem stretnúť, čo zmárnil mi milú / druhovu hlavu...“ (*Il.* 18.114-115). Podľa môjho názoru Sókratov Achilles za škodcu označil Hektora, teda nepriateľa Achájcov. Motivácia konania Sókratovho Achilla nie je, ako v prípade Homé-

¹⁵ Podľa Elizabeth Belfiore Sókratés, ktorý nemá žiadny dôvod hanbiť sa alebo byť nahnevaný sám na seba, upravuje text Homérových veršov s cieľom urobiť z Achilla vhodnejší model (Belfiore 2009, 24).

¹⁶ Na mieste 39c Sókratés formuluje predpoveď, podľa ktorej na ľudí, ktorí ho odsúdili, príde trest/pomsta (τιμωρίαν) oveľa ťažší ako je jeho smrť. K výkladu tohto motívu a jeho rozvinutiu v dialógu *Faidón* pozri (Cepko 2014).

rovho Achilla, založená na osobnej, emočnej rovine a jej cieľom nemá byť zachovanie cti, ale je postavená na občianskej odvahe človeka lojálneho k svojim spoluobčanom. Z uvedeného vyplýva, že zásada „spravodlivo vykonať trest na škodcovi“ nie je v rozpore, ale naopak, v súlade s Platónovými myšlienkami vyjadrenými v iných dielach (že spravodlivý človek nemôže škodiť priateľovi alebo niekomu inému). Dôležité je však spresniť, že táto zásada sa týka spoluobčanov, ale nie vonkajších nepriateľov *polis*.

Ak zhrnieme naše úvahy, možno konštatovať, že Platónov postup – zámena niektorých slov z pôvodného znenia *Iliady* – nie je náhodný.¹⁷ Dá sa predpokladať, že použité slovné spojenie δίκην ἐπιθεῖς τῷ ἀδικοῦντι je vyjadrením myšlienky, že ak je „spravodlivo vykonaný trest“ uplatnený na vonkajšom nepriateľovi obce (na škodcovi), tak je tento skutok v súlade so spravodlivosťou. Okrem toho považujem za implicitne zřejmé, že Platónov Sókratés odmietal Achillovu motiváciu konať na základe osobného hnevu, smútku, rozhorčenia či túžby po pomste. Takáto motivácia nepredstavuje vhodné, ale chybné a nebezpečné kritérium. Z tohto dôvodu Platónov Sókratés nahrádza Homérov motív Achillovho konania motívom „spravodlivo vykonaného trestu“.

2. 2. Aspekt heroizmu. Ďalej preskúmame, prečo Sókratés vytvára analógiu medzi sebou a najväčším hrdinom *Iliady*. Veď zo všetkých polobohov (ἡμιθέων, 28c1), ktorí padli pod hradbami Tróje, si vybral práve Achilla,¹⁸ ktorý bol pre Grékov hrdinom hrdinov, ktorého obdivovali a mnohí sa ho snažili napodobňovať. Prečo Platón použil prekvapujúcu podobnosť medzi héroom Achillom a Sókratom? Ak by sme opäť použili odkaz na Platónovho *Gorgia* (Kalliklovu kritiku Sókratovej činnosti, ktorú charakterizoval aj ako nemužnú/zženštilú (ἄνδρῶν), tak by Platón na tento výsmech mohol v *Apológii* odpovedať tým, že Sókrata prirovnal k najmužnejšiemu hrdinovi *Iliady*. Vráťme sa však k textu *Apológie*. Sókratés svojim žalobcom a sudcom pripomína to, čo všetci veľmi dobre vedeli, totiž že Achillovou matkou bola bohyňa. Najväčší hrdina *Iliady* bol synom Thetis (Θέτιδος υἱός, 28c2) a smrteľníka Pelea. Keďže mal napoly ľudský a napoly božský pôvod, nemohol byť celkom ani človekom, ani bohom. Bol zvláštnym produktom – polobohom či héroom (ἥρωας, 28a1), ktorý je síce dokonalejší ako ľudia, ale nedokonalejší ako bohovia.

Čo má Sókratés spoločné s polobohom Achillom? Vieme, že obidvaja jeho rodičia boli ľudia, aténski občania. Bohu teda svojim pôvodom blízky nie je – ani jeden z jeho rodičov nebol bohom, nemá na rozdiel od Achilla časť svojho pôvodu od boha alebo bohyne. Na druhej strane podobne ako Achilles ani Sókratés nie je obyčajný Aténčan, naopak, je výnimočný.¹⁹ Orákulom v Delfách bolo o ňom vyhlásené, že „nikto nie je

¹⁷ Aj podľa Angely Hobbs Platón vedome manipuloval s Homérovým textom (Hobbs 2000, 183-184).

¹⁸ Tak, ako sa Sókratés prirovnával k Achillovi, Achilles sa prirovnával polobohu Héraklovi, ktorý, hoci bol synom Dia, nemohol uniknúť svojmu osudu a ukrutnej nenávisti Héry (*Il.* 18.117-119).

¹⁹ Aj postava Alkibiada v dialógu *Symposion* vyhlasuje, že Sókratés „není podoben nikomu z ľudí, ani z dávnovekých ani z nynějších ... něco tak zvláštního jako je tento člověk, on sám i jeho řeči, ani přibližně by nikdo nenalezl ani v naší ani ve staré době, ledaže by ho srovnával jako já ne s některým

múdrejší“ (21a6-7). Navyše Sókratés na mnohých miestach konštatuje, že je služobníkom boha (23c, 30a, 37e), že mu boh určil poslanie, ktoré nesmie opustiť (28e, 30e, 33c), že bude poslúchať boha (29d3-4) a že mu to boh prikazuje (κελεύει ὁ θεός, 30a5). To znamená, že bohu je blízky svojím poslaním, svojou činnosťou, ktorú uskutočňuje v súlade s jeho želaním. Podľa vlastných slov nežije tak, ako žijú ostatní ľudia (οὐ ... ἀνθρωπίνῳ, 31b1-2), ale dokazuje, že je daný Aténam od boha (30d, 31a). Sókratés dokonca vyhlasuje, že má dobrú povest', dobré meno, mohli by sme povedať morálnu autoritu, ktorou sa odlišuje od obyčajných ľudí (34e-35a).²⁰ Takéto prirovnávanie sa k polobohovi, najstatočnejšiemu a najlepšiemu hrdinovi, ktorý bojoval v Trójskej vojne, najmä ak sa k nemu prirovnáva človek, ktorý je pred súdom obvinený z bezbožnosti, z toho, že slabšie dôvody robí silnejšími, a napokon z toho, že kazí mládež (19b4-c1, 23d1-9), muselo na jeho sudcov pôsobiť arogantne, ak nie priam ako dôkaz jeho bezbožnosti.

Diskin Clay upozorňuje, že Achilles svojím pôvodom pripomína mulicu (ἡμίονος); presnejšie, ide o nevyslovený vzťah, ktorý naznačoval Sókratés (27d-e), medzi daimonom alebo héroom (ἡμίθεος) a mulicou (Clay 1972, 58). Mulica vzniká, podobne ako poloboh, ako zvláštny produkt dvoch zvierat odlišného druhu – samice osla a samca koňa. Ako sme však práve uviedli, Sókratov pôvod je odlišný. V čom by teda mala spočívať podobnosť medzi Achillom, mulicou a Sókratom, ak nie v ich rovnakom pôvode? Platón v prvom rade využíva zvukovú podobnosť starogréckych slov ἡμίθεος (héros) a ἡμίονος (mulica). Okrem toho charakteristickým znakom mulice je tvrdohlavosť – tvrdohlaví sú aj Achilles a Sókrates. Obidvaja sú presvedčení o spravodlivosti svojho konania, a to napriek tomu, že ich zaň čaká smrť. V zdôvodnení príčin ich tvrdohlavosti je však diametrálny rozdiel. Achilles presvedčenie o spravodlivosti svojho konania, zabitia Hektora, čerpá sám zo seba, sám si je kritériom pravdivosti, nekoná na základe pokynu vrchného veliteľa ani žiadneho z bohov. Sókratés sa však opiera o boží príkaz, ktorý je garantom spravodlivosti jeho konania.

2. 3. Etický aspekt. Teraz sa sústreďme na Sókratove vysvetľovacie vety, ktoré nám pomôžu objasniť etický aspekt prirovnania sa k Achillovi.²¹ V časti, ktorá predchádzala prvú voľnú citáciu z *Iliady*, prízvukuje oponentovi, že ak by zastával názor, ktorý vyjadril vo svojej hypotetickej otázke, tak by za ľahkomyselných (φαῦλοι) považoval všetkých polobohov (ἡμιθέων), ktorí padli v Trójskej vojne (28b9-c1). Ďalej zdôraznil, že Thetidin syn radšej úplne pohrdol nebezpečenstvom (τοῦ κινδύνου), ako by mal vykonať niečo hanebné (τὸ αἰσχρόν). V nasledujúcej vysvetľujúcej vete, ktorá prepája tieto dve Homérove citácie, Sókratés uviedol, že Achilles nedbal (ὠλιγόρησε) na smrť ani nebezpečenstvo

človek, nýbrž se silény a satyry, jej samého i jeho reči“ (*Symp.* 221c-d).

²⁰ Je dôležité upozorniť aj na iné miesta, kde Sókratés vysvetľuje charakter svojej obrany, keď tvrdí, že má „meno“ a že je „múdry muž“ (18b, 20d, 23a-b, 38c).

²¹ To, že argumentácia v prospech istého typu konania bola neraz podmienená poukázaním na konanie niektorých bohov alebo héroov, exemplárne dokazuje Faidrova chváloreč v dialógu *Symposion* (*Symp.* 179e-180a).

(θανάτου καὶ τοῦ κινδύνου), ale oveľa viac sa zľakol toho, že by žil ako zbabelec, ak by nepomstil svojich priateľov (28c9-d2).²² Svoj odkaz na Achilla zakončuje otázkou: „Domnívaš se, že se ten staral o smrt a nebezpečí (θανάτου καὶ κινδύνου)“ (28d5-6)?

Zmyslom týchto vysvetľujúcich viet bolo poukázať na paralelu medzi Sókratovým a Achillovým konaním. Sókratova ochota radšej zomrieť, než ohroziť svoje božské poslanie, je porovnateľná s Achillovou ochotou obetovať svoj život, aby pomstil svojho spoločníka Patrokla a svojich priateľov.²³ Jeho konanie bolo motivované presvedčením, že na prvom mieste musí byť vždy ochota robiť to, čo je spravodlivé. A to napriek nebezpečenstvu, že za svoje konanie môže byť odsúdený na smrť. V prípade, že si musí vybrať medzi smrťou a nespravodlivým konaním, bude voliť smrť. Iba tak je možné vyhnúť sa hanebnému, a teda nespravodlivému konaniu. Na základe princípu „konať v súlade so spravodlivosťou“ neustupuje ani zo strachu o svoj život. Nemyslí si, že pud sebazáchovy by mal mať prednosť pred princípom spravodlivosti. To znamená, že je ochotný zomrieť v službe spravodlivosti.²⁴ Preto sa Sókratés prirovnáva k najpopulárnejšiemu predstaviteľovi takého konania – Achillovi.

Snažil sa teda Sókratés vzbudiť hnev či pohoršenie svojich sudcov tým, že bol podobne ako Thetidín syn ochotný zomrieť za spravodlivú vec? Podľa môjho názoru nebolo jeho cieľom vystupovať arogantne a ani nechcel vzbudiť hnev proti svojej osobe.²⁵ Opakovaným používaním termínu „nebezpečenstvo“ (κινδύνου) v celej skúmanej časti (28b3-d6), a najmä vo všetkých troch vysvetľovacích vetách chcel Platónov Sókratés svojim sudcom dokázať, že si síce plne uvedomuje vážnosť svojej situácie, no napriek tomu bude konať tak, aby boli jeho slová v súlade s jeho skutkami. Jeho vyjadrenia nie sú obmedzené strachom alebo plachosťou, vyjadrujú to, čo si skutočne myslí – vyjadrujú pravdu.²⁶ A v tomto ohľade je pre Sókrata Achilles skutočným vzorom.²⁷

²² Podľa J. Howlanda na tomto mieste dialógu je možné spoznať grécku poetickú tradíciu, v súlade s ktorou Sókratés prezentuje sám seba ako protagonistu v dráme, v ktorej aténski porotcovia hrajú ústrednú úlohu (Howland 2008, 526).

²³ Angela Hobbs zdôraznila, že ak chce Sókratés vykresliť svoju situáciu ako voľbu medzi vznešenou smrťou a bezpečným životom, mohlo by sa zdať, že si nemohol vybrať lepší príklad (Hobbs 2000, 180).

²⁴ Skutočnosť, že Gréci považovali Achillovo sebaobetovanie za príklad *kalon ergon*, dokazuje aj Platónov dialóg *Symposion* (179e-180b). Rovnaký motív sa objavuje v *Alkibiadovi I.* (115b6-7). Aj Aristotelés v *Rétorike* píše, že rečníci chvália Achilla, lebo nedbal na vlastný prospech a vykonal niečo krásne a slávne. Napriek tomu, že mohol žiť, dal sa za svojho priateľa Patrokla do boja, aj keď vedel, že musí zomrieť. Pre neho bola smrť niečím krajším (*Rhet.* 1359a). Na rozdiel od uvedenej pasáže z *Rétoriky*, v *Etike Nikomachovej* (1169a) síce nehovorí priamo o Achillovi, ale odkazuje na taký *kalon ergon*, ktorý zobrazuje pomoc priateľovi aj za cenu straty vlastného života, čo je jasný odkaz na konanie Thetidinho syna.

²⁵ Protikladný názor zastáva E. Belfiore podľa ktorej sa Sókratés snažil vzbudiť u členov poroty pocity hanby a hnevu proti svojej osobe, aby ich tým vyprovokoval venovať sa cnosti (Belfiore 2009, 17-18, 25-26).

²⁶ Sókratés na viacerých miestach zdôrazňoval, že hovorí pravdivo (napr. 17a-b, 18a-b, 19e, 22a, 29e, ...).

²⁷ Achilles sa vyjadril jednoznačne:

Poslednou vetou, v ktorej je opätovne použité slovo nebezpečenstvo (κινδύου), Platónov Sókratés zároveň potvrdzuje to, čo vyslovil pri odpovedi hypotetickému oponentovi: Kritérium nebezpečenstva smrti nemôže zohrávať primárnu úlohu pri morálnej voľbe. Túto rolu má jedine kritérium spravodlivosti. Možno konštatovať, že Sókratés sa pri morálnom hodnotení sústredil na: (1) stanovenie jedného kritéria, podľa ktorého sa má konať, a tým je spravodlivosť; (2) každý čin je nutné hodnotiť podľa toho, či je zhodný s kritériom spravodlivosti (tým sa odpovedá na otázku, či je konkrétny čin spravodlivý).

Záver. Aký bol teda skutočný cieľ Sókratovho prirovnania sa k Achillovi? Bolo konanie Thetidinho syna vzorom, ktorým sa riadil vo svojom konaní? Snažil som sa poukázať na skutočnosť, že Platón odmieta nekriticky akceptovať Homérov „obraz“ Achilla. Použitím paralely medzi konaním najslávnejšieho bojovníka *Iliady* a konaním Sókratovým vytvára nový hrdinský model, ktorý nahrádza model starý, reprezentovaný postavou Achilla. Táto rekonfigurácia nebojácnosti héroov si vyžiadala dôkladnú kritiku pôvodnej tradície a hodnôt, ktoré hlásala. Dokazoval som, že je predovšetkým nutné zmeniť motiváciu morálneho konania – osobné kritérium hnevu, smútku, bolesti a pomsty má nahradiť neosobné kritérium, a to spravodlivosť. Len vďaka pochopeniu a rešpektovaniu kritéria spravodlivosti je Sókratés schopný vydržať tvárou v tvár nebezpečenstvu, a to aj nebezpečenstvu smrti. V Platónovej verzii spravodlivé, a teda aj hrdinské konanie sa už nerealizuje na bojovom poli, ale v každodennom živote človeka. Okrem toho som dokazoval, že prirovnaním sa k Achillovi Sókratés prebral jeho zásadu celoživotného súladu medzi slovami a skutkami. V tomto ohľade slúži Achilles Sókratovi za vzor hodný nasledovania.²⁸

Literatúra

- ARISTOTELÉS (1996): *Etika Nikomachova*. Preložil A. Kříž. Praha: Petr Rezek (skratka *EN*).
- ARISTOTELÉS (1996): *Rétorika. Poetika*. Preložil A. Kříž. Praha: Petr Rezek (skratka *Rhet*).
- BENARDETE, S. (1963): Some Misquotations of Homer in Plato. *Phronesis*, 8 (2), 173-178.
- BELFIORE, E. (2009): Rebuke and Anger in Plato's *Apology*. *Anais de filosofia clássica*, 3 (5), 16-29.
- CEPKO, J. (2014): Platónov *Faidón*: Pomsta básnikom za Sókrata? *Filozofia*, 69 (3), 236-245.
- CLAY, D. (1972): Socrates' Mulishness and Heroism. *Phronesis*, 17 (1), 53-60.
- HOBBS, A. (2000): *Plato and the Hero: Courage, Manliness and the Impersonal Go*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOMÉROS (1986): *Íliada*. Preložil M. Okál. Bratislava: Slovenský spisovateľ (skratka *Il*).
- HOWLAND, J. (2008): Plato's *Apology* as Tragedy. *The Review of Politics*, 70 (4), 519-546.
- LEIBOWITZ, D. (2010): *The Ironic Defense of Socrates Plato's Apology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LIDDELL, H. G., SCOTT, R. (1996): *A Greek-English Lexicon*. 9th edition, Oxford: Clarendon Press.

„Práve jak Hádova brána, tak odporný je mi vždy onen
človek, čo iné si myslí a iné zas vypovie slovo“ (*Il.* 9,312-313).

²⁸ Za cenné pripomienky k predchádzajúcej verzii štúdie ďakujem Jaroslavovi Cepkovi, Josefovi Petrželkovi a Andrejovi Kalašovi.

- PETRŽELKA, J. (2001): *Katagelán* v Platónových „solistických“ dialožích. *Pro-Fil*, 2 (2).
- PLATÓN (1996): Alkibiadés I. In: Platón: *Alkibiadés I. Alkibiadés II. Hipparchos. Milovníci*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH (skratka *Alc. I*).
- PLATÓN (2000): *Gorgias*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH (skratka *Gorg.*).
- PLATÓN (2005): Kritón. In: Platón: *Euthyfrón. Obrana Sókrata. Kritón*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH, 79-96 (skratka: *Crito.*).
- PLATÓN (1994): Menón. In: Platón: *Euthydémos. Menón*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH, 71-114. (Skratka: *Meno.*)
- PLATÓN (2005): Obrana Sókrata. In: Platón: *Euthyfrón. Obrana Sókrata. Kritón*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH, 41-71.
- PLATÓN (2005): *Symposion*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH. (Skratka: *Symp.*)
- PLATÓN (1993): *Ústava*. Přeložil R. Hošek. Praha: Svoboda (skratka *Resp.*).
- STRAUSS, L. (1983): *Studies in Platonic Political Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- WOLLNER, U. (2015): „Ani z duba, ani zo skaly“ (*Apol.* 34d3-4). *Studia philosophica*, 62 (1), 17-24.

Článok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0416/15.

Ulrich Wollner
Katedra filozofie FF UMB
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: ulrich.wollner@umb.sk